

Schokland hadden verlaten, voor een groot deel overstappend op een nieuw middel van bestaan: de visserij op haring, bot, ansjovis en spiering in 'hun' noordoostelijk deel van de Zuiderzee.

De Lemmer, een havenplaats met een lange traditie in de kust- en beurtvaart, waarvan het wisselend resultaat ertoe leidde, dat menigmaal voor het levensonderhoud van de bewoners teruggewend moest worden op melkveehouderij en turfwinning; de visserij was er, begin negentiende eeuw, even onbelangrijk als het eieren rapen, het diende 'meerendeel tot eigen consumtie', zo meldt een contemporaine bron. Eind negentiende eeuw verandert dat beeld: het snel afnemende economische belang van de turfwinning en een hevige crisis in de veehouderij, veroorzaakt door het in Nederland op de markt komen van margarine en van goedkope buitenlandse boter, jagen de bewoners van het dan socialistische De Lemmer rond 1900 als het ware naar zee.

Op dat tijdstip vangt Dorleijn aan met zijn schets van leven en (visserij)bedrijf in Vollenhove en De Lemmer. Hij volgt bij het maken van die schets de oude, ons vertrouwde route. Hij begint met het verschaffen van biografische gegevens over zijn, veelal bejaarde, bronnen, en schetst vervolgens de lokale omstandigheden (een snuffe historie, de haven, de visgronden); via impressies, rijk aan informatie, van de nevenbedrijven (scheepswerf, zeilmakerij, taanderij), van de visverwerking, de vishandel en de vissersorganisaties komt hij dan tot de kern van zijn boek: de visserijtechnieken en de daarbij gebruikte scheepstypen.

Wederom biedt Dorleijn uitermate boeiende lectuur - waarvan het lezen ook ditmaal, door het gebruik van dialect, soms wel wat doorzettingsvermogen vergt. Wederom zijn er de fraaie tekeningen van zijn hand, die de inrichting van de schepen en het gebruik van de vistuigen verhelderen - een grote kracht van Dorleijns boeken. Verwijzingen naar eerdere delen in de serie brengen ordening aan in de verspreiding van vismethoden in het Zuiderzeegebied. Kwantitatieve gegevens over de samenstelling van de vissersvloten van Vollenhove en De Lemmer en over hun vangsten op zekere momenten in de behandelde periode, plus een (onmisbaar) register completeren het vijfde deel van een studie, waarvoor de auteur in 1990 van de Nederlandse Vereniging voor zeegechiedenis de J. C. M. Warnsinckprijs ontving.

Leo M. Akveld

Jan de Volder, *Benoît XV et la Belgique durant la grande guerre* (Institut historique belge de Rome. Bibliothèque XLI; Brussel, Rome: Belgisch historisch instituut te Rome, 1996, 297 blz., ISBN 90 74461 16 6).

In deze herwerking van een oorspronkelijk Italiaans proefschrift, die een ondertitel mist, analyseert een jonge Belgische historicus de politieke betrekkingen tussen het Vaticaan en België tijdens en na de Eerste Wereldoorlog (1914-1922). Hij is de eerste om een globaal beeld te geven op basis van de Vaticaanse bronnen. Hoofdbekommernis van de nieuwe paus Benedictus XV na het uitbreken van de vijandelijkheden, aldus De Volder, was zijn onpartijdigheid te affirmeren, en te beletten dat het rabiate en sterk ideologisch gekleurde nationalisme van de clerus aan beide kanten onherstelbare schade zou berokkenen aan de eenheid van de wereldkerk. In de eerste twee hoofdstukken worden de hieruit voortvloeiende spanningen met kardinaal Mercier, boegbeeld van het Belgische verzet tegen de Duitse bezetter, geschetst. De auteur karakteriseert op treffende wijze de eigenaardige relatie tussen Benedictus XV en de Mechelse aartsbisschop. Het Vaticaan trad op als beschermer van Mercier tegenover de Duitsers, maar deed dit om de scherpe kanten van het conflict bij te schaven en zo de weerstands-

politiek van de Belgische prelaat te ontcrachten. Rome oefende bovendien vaak directe druk uit op Mechelen om stunts tegen de bezetter te laten varen. Dit culmineerde in april 1916, zoals De Volder voor het eerst onthult, in een formele pauselijke order tot zwijgen - waar Mercier zich overigens niet al te veel liet aan gelegen liggen.

De Romeinse politiek convergeerde zo aanvankelijk met deze van de centrale machten. De sterke diplomatieke aanwezigheid van de Centralen te Rome en vooral de bekommernis van het Vaticaan om de deelname van Italië aan de oorlog te vermijden, waren hier niet vreemd aan. Na de intrede van Italië in 1915, en tegen de achtergrond van de toenemende oorlogsmoeheid vanaf 1916, kwam er ruimte voor een actieve vredespolitiek en een meer positieve ingesteldheid tegenover Belgische verzuchtingen. De Volder vernieuwt ons inzicht in deze wending van het Vaticaan door de rol van de Brusselse nuntiatuur als pleitbezorgster van België te onderstrepen. Hij beklemtoont terecht de sleutelrol van België in de pauselijke vredesstrategie, die culmineerde in de bekende nota van augustus 1917. Waar de oplossing van de Belgische kwestie in het Romeinse concept van 1917 moest dienen als directe hefboom voor een algemene vrede (op het Westers front althans, een cruciale nuance die De Volder wat onderbelicht laat), zouden de vagere *peace feelers* waartoe het Vaticaan zich leende in 1916 volgens de auteur gericht geweest zijn op een afzonderlijke vrede tussen Duitsland en België. Hij laat echter na te verduidelijken of men te Rome zo'n afzonderlijke vrede ook mogelijk en opportuun achtte los van een algemene vrede. Zo neen, dan is de opdeling tussen 1916 (*paix séparée*) en 1917 (*paix générale*) overtrokken; zo ja, dan lijkt De Volders portret van de Vaticaanse politiek in 1916 mij nogal kritiekloos.

Het voorlaatste hoofdstuk behandelt de Vaticaanse houding tegenover de Vlaamse kwestie, die in een acute fase trad tijdens en na de oorlog. De Volder vervolledigt de recente bijdragen van Boudens terzake (zie diens *Two Cardinals...* (Leuven, 1995) 267-300) en onderschrijft grosso modo zijn conclusies. Het Vaticaan evolueerde van een positieve houding tegenover Vlaamse aspiraties in 1917-1918 naar een meer gereserveerde houding in de grondig veranderde Belgische en internationale context van 1919-1921. De auteur besluit zijn studie met een vernieuwende analyse van de verwickelingen in de Vaticaanse-Belgische betrekkingen die voortvloeiden uit het verdrag van Versailles. Aan de hand van de Romeinse politiek tegenover de Belgische agenda in Luxemburg en in Eupen-Malmédy, toont hij knap aan hoe de pauselijke diplomatie in de onmiddellijke naoorlog handig zijn krediet bij de overwinnaars wist te herstellen zonder afbreuk te doen aan hetgeen het bezat bij de verliezers.

Nog wat algemene opmerkingen tot slot, die niets afdoen aan de waarde van deze beknopte en heldere synthese. Dit is een *politieke* studie, iets wat meer beklemtoond had mogen worden in de inleiding. De auteur onderstreept het belang van de humanitaire acties van het Vaticaan tijdens de oorlog, maar biedt niet meer dan een summier analyse ervan. Een opvallende lacune, ook vanuit politiek opzicht, is de Romeinse receptie van de Duitse oorlogsmisdaden uit augustus 1914.

De Volder heeft zich voornamelijk gebaseerd op de archieven van de Staatssecretarie en zijn raadgevend aanhangsel, de Congregatie voor buitengewone kerkelijke aangelegenheden. Het beeld van de partijvorming in de Curie, dat ons beloofd wordt in de inleiding, blijft dan ook in feite beperkt tot deze lichamen. Er moet nochtans veel meer te vertellen zijn, onder meer op basis van de persoonlijke archieven van prelaten bewaard in het Vaticaan (fonds 'Spogli'), van de pers en van gepubliceerde bronnen. Ook de Brusselse nuntiatuur als pool van de Romeinse politiek blijft wat onderbelicht. De Volder is bijzonder vernieuwend in zijn revaluatie van de rol van de nuntii, maar hij had dit deel van zijn verhaal beter kunnen onderbouwen door het archief van de nuntiatuur intensief te benutten.

De centrale figuur in het boek is Benedictus XV, maar de bovenvermelde archieven bieden

van nature slechts een beperkt inzicht in de persoonlijke pauselijke houding. Dit helpt allicht te verklaren waarom Benedictus XV als icoon van de 'goede herder' naar voren komt, in een wat kunstmatige tegenstelling met de 'pragmatische' politicus Gaspard. De Volder steekt zijn bewondering voor Benedictus XV niet onder stoelen of banken. Volgens hem was de paus een visionair die vorm gaf aan een heroriëntering van de Vaticaanse politiek in 'pacifistische' en humanitaire zin. Andere aspecten van het Romeins beleid tijdens de Eerste Wereldoorlog komen minder aan bod: de conservatieve grondtoon, het koorddansen tussen de twee blokken, de zelfoverschatting van het pausdom als internationale bemiddelaar en de fixatie op de Romeinse kwestie. Benedictus XV was in de volste zin van het woord de erfgenaam van Leo XIII. De dubbelzinnigheid van de pauselijke politiek was mijns inziens overigens structureel bepaald. Enkel de vernietiging van het Europese statensysteem door de Tweede Wereldoorlog kon op termijn de definitieve doorbraak van een nieuw Vaticaan profiel op internationaal vlak mogelijk maken.

Vincent Viaene

I. de Haan, *Zelfbestuur en staatsbeheer. Het politieke debat over burgerschap en rechtsstaat in de twintigste eeuw* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1993; Amsterdam: Amsterdam university press, 1993, viii + 276 blz., f45,50, ISBN 90 5356 065 3).

Met zijn proefschrift slaat de Amsterdamse politicoloog De Haan een brug tussen historische kennis en filosofische analyse. Hij bewandelt die brug in beide richtingen. Aan de hand van enkele eeuwen Europese geschiedenis ontwikkelt hij een these die hij vervolgens aanwendt ter interpretatie van de Nederlandse politieke geschiedenis sinds 1917.

Dit is zijn these: 'De spanning tussen zelfbestuur en staatsbeheer ligt ten grondslag aan de grote politieke conflicten in moderne Westerse samenlevingen in de negentiende en twintigste eeuw'. (41) Onder zelfbestuur verstaat hij de politieke traditie van het republikanisme, zoals dat in de vroege stadsstaten vorm kreeg: de burgers zijn vrij, mondig en actief, en dragen als zodanig het bestuur. Staatsbeheer heet bij De Haan de traditie die tot ontwikkeling kwam in grote centraal geregeerde staten die de burgers een veilig bestaan verzekeren maar hen de status van onderdanen geven.

Vooral sinds de Franse Revolutie raken deze contrasterende ideeën verstrengeld en gaan ze de hoofdas vormen waaromheen alle principiële politieke discussies draaien. De onderlinge verhouding is als dialectisch te karakteriseren: de traditie die domineert, roept door die dominantie de andere op. Dit proces wordt door De Haan geïllustreerd aan de hand van het Nederlandse verzuilingsproces en van de onttakeling die erop volgde.

In een afsluitend hoofdstuk komt de auteur op grond van de verworven inzichten tot een reeks van voorstellen over concrete en actuele kwesties in de Nederlandse politiek, zoals het basisinkomen, de bedrijfsdemocratie, de selectieve toegang tot het onderwijs en de aanvaardbaarheid van het referendum.

Dit is nog niet alles. In een tussengevoegd hoofdstuk ziet De Haan kans, bijna terloops, een heel ander onderwerp aan te snijden: de onbevoegdheid van de politieke wetenschap. Naar zijn mening is het onderscheid dat wordt gemaakt tussen normatieve politieke theorie, politieke wetenschap en publieke opinie 'heileloos' (51) en dus te verwerpen. In twintig bladzijden wordt de ideologische 'ontsporing' van de politicologie uit de doeken gedaan en een alternatieve oplossing geformuleerd.

Het zal inmiddels duidelijk zijn dat De Haan een zekere stoutmoedigheid niet kan worden